

Boekbesprekingen

LAURAN
TOORIAN S

Jean Loicq, *Les noms de rivières de Wallonie. Y compris les régions germanophones. Dictionnaire analytique et historique. Mémoires de la Commission Royale de Toponymie et de Dialectologie, section Wallonne*, 26. Peeters, Leuven & Parijs 2014. LII + 406 blz. ISSN 0774-8396, ISBN 978-90-429-3051-3. € 75,00.

Soms markeert een rivier of beek zelf een grens, maar vaker overschrijden waterlopen grenzen, zowel politieke of bestuurlijke als taalgrenzen. Een naslagwerk over riviernamen in Wallonië, zowel Franstalig als Duitstalig België, is daarmee meteen ook direct relevant voor het Nederlandse taalgebied en voor Nederland. Jean Loicq stelde zo'n naslagwerk samen, opgebouwd als een alfabetisch lexicon van riviernamen, voorafgegaan door een inleiding en afgesloten met als appendices een geografisch overzicht waarin de waterlopen zijn geordend naar de stroomgebieden waarvan zijn deel uitmaken (respectievelijk die van de Schelde, de Maas, via de Moezel de Rijn, en de Seine) en naar taalgeordende indices die de geboden etymologieën ontsluiten.

De lemma's in het boek zijn opgebouwd zoals dat in de meeste naamkundige naslagwerken het geval is, met als onderdelen achtereenvolgens de naam of naamvormen waaronder de waterloop (nu) bekend is, een summiere geografische beschrijving die helpt de waterloop op de kaart terug te vinden (het boek zelf bevat geen enkele kaart), een verzameling van oudere vormen van de naam met een datering en voor de oudste vormen een bronvermelding, waar nodig een overzicht van de afgeleide namen en tot slot een 'histoire des formes et l'étymologie' (p. xxi).

Hoewel het doel van een naslagwerk als dit omvangrijker is dan uitsluitend het etymologisch verklaren van de opgenomen namen – de gegevensverzameling zelf is immers ook bijzonder waardevol, bijvoorbeeld voor taalhistorici en dialectologen – zal een boek als dit vaak ter hand worden genomen met als belangrijkste vraag: wat betekent die naam, of waar komt die naam vandaan?

Waar de naamkunde zelf al een complex vakgebied is dat naast taalkundige kennis en vaardigheden en expertise in tal van andere disciplines vereist, gelden riviernamen binnen de naamkunde als notoir complex. Zeker namen van grotere rivieren kunnen erg oud zijn en daardoor in de loop van de geschiedenis zijn gebezigd door sprekers van heel verschillende talen voor wie de betreffende naam geen enkele betekenis had, anders dan de aanduiding voor die betreffende rivier te zijn. Daarbij werd de naam bij de wisseling van taal steeds aangepast aan die betreffende taal om vervolgens deel te nemen aan de ontwikkeling van die taal, vooral qua klanken, maar soms ook naar de vorm. Illustratief zijn tal van riviernamen in de Verenigde Staten zoals Mississippi (uit het Ojibwe *misi-ziibi* 'grote rivier', Missouri (Algonkisch (Miami-Illinois) *wimihsoorita* 'die houten kano's hebben') en Potomac (Algonkisch *patowmeck* 'wat is/wordt gebracht?'). De talen waarin deze namen ooit zijn gegeven, tellen vaak nog maar een handvol sprekers of zijn uitgestorven, maar de namen zelf leven voort.

Op dezelfde manier kunnen we nu bij Loicq kijken naar de naam van de rivier die wij kennen als de Maas. Het lemma 'Maas' is opgenomen en verwijst uiteraard naar het

hoofdlemma ‘Meuse’ dat bijna drie pagina’s in beslag neemt. Hier vinden we niet alleen ‘onze’ Maas, maar ook een zijbeek van de Ourthe met de naam Meusin die ik hier verder buiten beschouwing laat. Vervolgens leert dit lemma ons dat ‘Maas’ in verschillende dialectvormen ook voorkomt als appellatief met de algemene betekenis ‘grote rivier’ of ‘groot water’. Aangezien Maas ook in de Antwerpse Kempen voorkomt als aanduiding voor een waterloop (Loicq geeft voorbeelden) is de vraag interessant – en voor de etymologie ook relevant – of dit woord een latere afleiding is van de naam van de grote rivier of dat beide vormen identiek zijn en het appellatief dus een rol moet spelen bij de etymologische verklaring. Deze vraag wordt door Loicq in elk geval niet expliciet gesteld. Aangezien het Middelnederlands een (weliswaar zeldzaam) woord *maes*, *mase* ‘modder, slijk’ kende, zou hier de sleutel tot de etymologie kunnen liggen.

Vervolgens krijgen we een overzicht van afleidingen (door middel van suffixen) en composita, dus andere namen waarin de naam van de Maas is opgenomen. Na nog een overzicht van de oudste bekende vermeldingen, die in dit geval teruggaan tot Julius Caesar en andere auteurs uit de Klassieke Oudheid volgt een passage van bijna een hele pagina lang over de etymologie. Het is hier, en niet alleen in dit lemma, dat de zwakte van dit naslagwerk schuilt. Loicq heeft ervoor gekozen alle eerdere suggesties en speculaties na en naast elkaar te geven zonder daarbij rijp en groen van elkaar te scheiden en daarbij zeer terughoudend te zijn om zelf een oordeel uit te spreken. Hier is de lezer dus volledig aangewezen op eigen taalkundig inzicht, terwijl toch niet van elke gebruiker van een naslagwerk als dit mag worden verwacht dat hij of zij een volleerd Indogermanist is die ook nog eens is ingevoerd in de dialectologie van het Romaans.

Dat ook in Frankrijk diverse waterlopen voorkomen met namen die zijn afgeleid van een antiek *Mosa* biedt zeker grond om aan te nemen dat deze riviernaam bestond in het Gallisch (een Keltische taal) en dat deze riviernamen dus vanuit het Gallisch in het Romaans (Frans) en in het Germaans (Duits en Nederlands) zijn terechtgekomen. De huidige vormen duiden erop dat dit langs de reguliere weg van vroege ontlening en verdere ontwikkeling in de afzonderlijke talen en dialecten is verlopen. Dat we in het Keltisch geen andere verwanten kennen, garandeert echter niet per se dat *Mosa* zelf niet Keltisch kan zijn (zoals Potomac geen Amerikaans Engels is) en dus een substraatwoord uit een oudere, verder onbekende taal moet zijn. Loicq zet hier tegenover dat een Indo-Europese etymologie toch meer voor de hand lijkt te liggen en wijst op het eerder gesuggereerde verband met Latijn *mŭscus* ‘mos’, met onder meer als Nederlandse verwanten de woorden *mos* en *moos*. Hier loopt deze etymologie meteen stuk, niet zoals Loicq stelt doordat verwanten in de jongere Keltische talen ontbreken (dat hoeft geen bezwaar te zijn) maar omdat Meuse en Maas nu eenmaal teruggaan op een vorm *Mōsa* met een korte *o* die in het Germaans geheel regulier een kort *a* is geworden (die vervolgens in het Nederlands werd verlengd). Na een niet erg ter zake doende uitweiding over suffixen volgt dan nog een derde suggestie die eveneens strandt op een onmogelijke klankontwikkeling. Samenvattend meldt Loicq dan nog dat er drie voorstellen liggen ‘*d’inégale vraisemblance*’. Feitelijk hebben we drie (of meer?) suggesties voor een etymologie die allemaal als onjuist moeten worden afgewezen en is de conclusie dat de etymologie van Meuse/Maas onopgehelderd blijft. Dat had met veel minder omhaal en meer duidelijkheid aan de lezer meegedeeld kunnen en moeten worden.

Indien de riviernaam Maas en Middelnederlands *mase*, *maes* ‘modder’ inderdaad identiek zijn, dan is een verwantschap met *mos*, *moos* alleen denkbaar wanneer we een Proto-Indo-Europese etymologie (**mews-*) aannemen waarbij *mos*, *moos* regulier Germaanse erfwoorden zijn, terwijl ‘*maas*’ een leenwoord uit het Gallisch is.

De Schelde (Escault) brengt het er helaas niet veel beter af. Ook hier ruim een pagina ‘etymologie’ met veel mogelijkheden, maar geen heldere conclusie. Loicq noemt wel de mogelijke verwantschap met Engels *shallow* en Nederlands *schol*, beide ‘ondiep’, maar vermeldt niet dat deze inderdaad de meeste waarschijnlijke etymologie biedt en verliest zich verder in zijwegen. Bij andere oude namen gaat het al niet veel beter en ook elders wil de auteur zich nog wel eens verliezen in speculaties.

Het probleem is dat Loicq zich zowel voor het Indo-Europees als voor het Keltisch verlaat op oude naslagwerken zonder de recentere literatuur – en ontwikkelingen in het vakgebied – te kennen of goed op waarde te schatten. Met name op het gebied van het Keltisch is de afgelopen vijftien jaar veel vernieuwend werk gepubliceerd, zowel wat betreft de kennis van de oude talen zelf als specifiek op naamkundig gebied. Daarmee kunnen bijvoorbeeld de werken van Dauzat over de Franse plaatsnamen en riviernamen voor de oudere namen niet langer als betrouwbaar gelden. Ook de theorieën van Krahe over een verondersteld ‘Alteuropäisch’ of van Gysseling over een ‘Belgisch’ (min of meer identiek met Kuhns ‘Nordwestblock’ als taal ‘tussen Keltisch en Germaans’) worden door Loicq in zijn inleiding weliswaar kritisch besproken, maar komen vervolgens steeds uitvoerig aan bod in de etymologische onderdelen van de lemma’s in zijn lexicon.

Misschien is het overmoedig om riviernamen tot in hun grondbetekenis te willen verklaren en etymologiseren. Zeker in een taalkundig zo complex gebied als de Frans-Nederlandse (Romaans-Germaanse) contactzone, waar in elk geval Keltisch, Romaans en Germaans een rol spelen en de dialectologie complex is, is dit beslist een waagstuk. Net als bij zijn befaamde landgenoot Maurits Gysseling mogen we Jean Loicq dankbaar zijn voor de omvangrijke verzameling riviernamen die in dit naslagwerk is ontsloten, maar dienen we de gepresenteerde etymologieën met uiterste omzichtigheid te raadplegen. Zoals mijn beschouwing van het lemma ‘Meuse’ laat zien, biedt dit werk beslist aanknopingspunten tot nader onderzoek. In de wetenschap is dat een belangrijke verdienste.

MAURITS W. ERTSEN

Ton Burgers, *Nederlands grote rivieren. Drie eeuwen strijd tegen overstromingen*. Matrijs, Utrecht 2014. 352 blz. Geïll. ISBN 978-90-5345-483-1. € 49,95.

In een eerdere recensie van drie waterstaatsboeken van mijn hand¹ gaf ik aan dat grote lijnen geen verklaring kunnen zijn voor wat we (denken te) zien, maar juist het resultaat zijn van de kluwen(s) van kleinschalige, kortere termijn handelingen van mensen zoals u en ik, al dan niet een paar honderd jaar eerder. Het recent verschenen boek van Ton Burgers over de grote rivieren in Nederland kan gezien worden als een nieuwe loot aan de waterstaatsgeschiedenisstam waarbij hetzelfde argument kan worden gebruikt. In acht hoofdstukken legt Burgers uit hoe en waarom de huidige situatie in Nederland wat betreft de loop en afvoer van rivieren zo anders is dan in 1700. Via discussies over de verdeling van het Rijnwater (Hoofdstuk 2), via diverse discussies over het terugbrengen van de overstromingskansen (Hoofdstuk 3, Hoofdstuk 4), het uiteindelijk geformuleerde antwoord van het ‘normaal’ maken van de grote rivieren in de negentiende eeuw (Hoofdstuk 5, met speciale aandacht voor de Maas in Hoofdstuk 6) komen we terecht in de twintigste eeuw waarin eerst de Rijn gestuwd moest worden (Hoofdstuk 7) om daarna weer ruimte te krijgen (Hoofdstuk 8).

In zijn hoofdstukken laat Burgers gedetailleerd zien wat de rivieren deden, wat verschillende Nederlanders daarvan vonden, waar de discussies om ingrepen al dan niet te doen op gebaseerd waren, hoe oplossingen verworpen of geaccepteerd werden, hoe oude niet-geselecteerde oplossingen regelmatig terugkwamen in het debat, kortom hoe ingewikkeld de riviergeschiedenis van Nederland is. Burgers laat zien dat de Nederlandse rivieren zijn gevormd in een continue proces van interactie tussen menselijk handelen en materiële omgeving. Het menselijke aspect kan niet begrepen worden zonder het materiële en andersom. Resultaten van individuele manipulaties op korte termijn kunnen heel goed effect hebben op andere veel grotere tijd- en ruimteschalen, waarbij zelfs hele samenlevingen kunnen worden beïnvloed.

Over het geheel genomen vind ik het boek van Burgers geslaagd. Toegegeven, zelfs voor iemand die van details houdt is de hoeveelheid (technische) informatie overweldigend. Een opvallend detail vind ik dan weer wel dat Burgers het begrip overstromingskans niet juist definieert (het is een kans per jaar, niet een gebeurtenis eens in de zoveel jaar). Daarnaast lijkt het alsof met enige regelmaat bronteksten redelijk letterlijk zijn weergege-

¹ Maurits W. Ertsen, ‘Boekbespreking: Alfons Fransen, *Dijk onder spanning. De ecologische, politieke en financiële geschiedenis van de Diemerdijk bij Amsterdam, 1591-1864*’, *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 20 (2011), 88-92.